

PETER J. MONTÉ

Historische Elementen in Zweigs *Schachnovelle*

Toen het Nederlandse middelbaar onderwijs nog niet aan de verloedering was prijsgegeven en scholieren de Duitse taal niet konden »laten vallen«, prijkte Stefan Zweigs *Schachnovelle* – niet al te moeilijk, spannend en vooral erg dun – op menige boekenlijst.

De *Schachnovelle* was Zweigs laatste pennenvrucht. Het werkje verscheen postuum (Buenos Aires, 1942), nadat de schrijver en zijn vrouw Lotte in Persepolis (Brazilië) op 23 februari 1942 een eind aan hun leven hadden gemaakt. Het verhaal speelt op een schip dat aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog van New York naar Buenos Aires vaart. Behalve de verteller en zijn vriend behoren Mirko Czentovic, de wereldkampioen schaken, McConnor, een rijke industriëel, en dr. B., een Oostenrijkse jurist, tot de passagiers. Czentovic die in Argentinië gaat spelen, wordt door McConnor tegen een honorarium uitgedaagd. Nadat de eerste partij voor McConnor c.s. verloren is gegaan, weerhoudt dr. B. de industriëel van het uitvoeren van een verliezende zet in de tweede consultatiepartij. Tot ieders verbazing eindigt ze onder zijn leiding in remise. De reddende engel laat zich echter niet vermurwen tot een krachtmeting met Czentovic. Aan de verteller geeft dr. B. achteraf een verklaring voor zijn weigering: als gevangene van de Gestapo heeft het schaakspel hem aan de rand van de waanzin gebracht. Na zijn uitvoerige relaas gaat hij toch overstag, omdat hij wil weten hoe hij er al blindspelend in de cel werkelijk aan toe was. Eén enkele partij aan het bord tegen de wereldkampioen zal uitwijzen of hij toen uitsluitend schaakte dan wel al bijna krankzinnig geworden was. Dr. B. wint, maar wanneer Czentovic revanche wil stemt hij toe. In die tweede partij slaat de geestesverwarring toe. Net op tijd doordringt de verteller hem van het gevaar. Hij komt bij zinnen en geeft de partij of – beter gezegd – het schaakspel voorgoed op.

De novelle is al vaak in literaire beschouwingen en in de schaakpers aan de orde geweest. Na de hoofdlijn van het verhaal geschetst te hebben, bespreek ik enkele schaakhistorische bijzonderheden, die naar mijn mening geen of te weinig aandacht hebben gekregen. De paginering verwijst naar de uitgave van Fischer Taschenbuchverlag uit 1986 (nr. 1522).

Mirko Czentovic is de zoon van een verongelukte Zuidslavische Donauschipper. De twaalfjarige wees wordt opgevangen door een priester, die zijn schaaktalent ontdekt. Hij is dan 15 (p.11), verslaat iedereen, verovert de Hongaarse titel op zijn achttiende en wordt wereldkampioen op zijn twintigste (p.14). Wanneer hij in New York aan boord stapt is hij 21 en heeft hij zojuist de Verenigde Staten van oost tot west doorkruist (p.7 en 17). Hoewel Zweig het toernooi niet met name vermeldt, is het aannemelijk dat Czentovic naar de Olympiade (Buenos Aires 1939) op weg is. Hij zou dan in 1936 de Hongaarse en in '38 de wereldtitel veroverd hebben.

Bij monde van de verteller stelt Zweig de fictieve kampioen naast Aljechin, Capablanca, Tartakower, Lasker, Bogoljubov en het wonderkind Reshevsky (p.8). In de schaakliteratuur is hij onder meer vergeleken met Capablanca (door Rusakova volgens Vesely), de Servische grootmeester Kostić (door Sämisch volgens Lehmann) en met Najdorf (door Silbermann en Unzicker). In werkelijkheid is Czentovic het alter ego van een aantal grootmeesters, maar ook een lompe, praalzieke geldwolf, die half analfabeet is en – volkomen ondenkbaar – het blindspel (p.14) niet beheerst. Zo legt Zweig een mozaïek, waarin overeenkomsten (cursief) en verschillen met historische grootheden elkaar afwisselen: Capablanca was *lui en wars van elke vorm van studie*, maar hij was ook een hoffelijke en charmante diplomaat en had enig onderwijs (Columbia University) genoten; Kostić was *een landgenoot, die bijna alle staten van de V.S. afreisde*, maar ook een voortreffelijk linguïst en blindspeler die zich in afgedragen kleding hulde; Najdorf won – buiten mededinging – *de Hongaarse titelstrijd in 1936 (!)*, maar hij was niet gespeend van literair talent en zijn blindspel wekte alom bewondering; Lasker zocht naar de filosofie achter het spel, maar hij nam zelf de pen ter hand (*Kampf* in 1907 en *Die Philosophie des Unvollendbar* in 1918) en liet het schrijven van een »Philosophie des Schachs« niet aan een Galicische student over (p.16); de Bogoljubov was *een flegmaticus*, maar ook een extravert en aimabel mens die theologie en landbouw had gestudeerd.

Buenos Aires 1939 zal ongetwijfeld tot Zweigs verbeelding hebben gesproken. Hij was in 1938 het Oostenrijkse nazi-regime ontvlucht en tijdens het toernooi brak met de Duitse aanval op Polen de Tweede Wereldoorlog uit. Na afloop van de landenwedstrijd keerden vele schaakmeesters niet huiswaarts en vroegen asyl aan. Najdorf was één van hen; hij speelde aan het tweede bord voor Polen een zeer succesvol toernooi (+12=4–2). Zijn resultaat werd aan datzelfde bord nog overtroffen door de Canadees Daniel Yanofsky, die als veertienjarige met +12=3–1 furore maakte (het »wonder...